

Ein særdur riddari

Dagbókin sum bókmentaslag – tann yrkta dagbókin – er rættiliga nýggj í bókmentasøguni. Millum tey fyrstu dømini, vit kenna, er ein stutt satira eftir enska høvundin Joseph Addison, prentað í „The Spectator“ í 1712. Seinni vant henda bókmentagreinin upp á seg, og í fyrstu helvt av 19. öld blómaði hon rættiliga. Eitt gitið dømi er *Brudstykke af en Landsbydegns Dagbog*, frá 1824 eftir Steen Steensen Blicher. Tann yrkta dagbókin er skyld við brævskaldsøguna, sum eisini gjørdist vanlig í 18. öld, eitt dømi er *Die Leiden des jungen Werthers* eftir Goethe. Dømir um dagbókaskaldskap úr seinnu helvt av 19. öld eru *Le Horla* eftir Guy de Maupassant og *Julies Dagbog* eftir Peter Nansen. Eitt skaldaverk kann lættliga vera ein dagbókasøga, sjálvt um tað ikki hevur dagfestingar, eitt áhugavert dømi – úr okkara egna fábroytta bókmentaheimi – er stuttsøgan „Eyðun“, frá 1907, eftir Regin í Ljóð. Tann yrkta dagbókin kann lýsast sum eitt slag av herming eftir tí veruligu dagbókini. Tann hegnigi høvundurin kann við hesum bókmentasniði geva sínum verki ein veruleikadám, sum hann annars kanska illa hevði kunnað skapt.

Tað var hetta sniðið, Hjalmar Söderberg valdi at brúka, tá ið hann skrivaði sína triðju skaldsøgu *Doktor Glas* – „Glas lækna“ – frá 1905. Hann hevði leingi arbeitt við hugskotinum um at skriva eina bók, sum bæði var ein tankabók og eitt fullfloygt skaldaverk, t.e. sum sjóðaði saman eina skaldskaparliga gongd, við livandi persónum, og eina skipan av tonkum um eitt nú átrúnaðarlígar, kynslígar ella samfelagslígar spurningar. Og hesuferð, skrivar hann, „lyckades det“. Høvuds-persónur í bókini er tann inntonkti, eitt sindur heimsfjari stockholmslæknin Tyko Gabriel Glas. Bókin er ein dagbók, hann skrivar eitt summar í Stockholm – frá 12. juni til 7. oktober. Í dagbókini fáa vit at vita um ungdomin og manndomin hjá læknanum, um tankar hansara, um dreyamar og vónbrot hansara, um hansara skaldskaparliga og heimspekiliga jørðildi, um ávísar moralskar mótsetningar í yrki hansara, um vinmenn hansara. Men fram úr dagbókini veksur fyrst og fremst ein fúkandi dramatisk søga, sum fevnir um tríggar persónar – prestin Gregorius, konu hansara Helgu og tann unga, vakra uppstrembingin Klas Recke – og sum grípur djúpt niður í stóðid undir tí patriarkalska samfelagnum.

Longu fyrst í skaldsøguni fær lesarin at vita, at læknin Glas hevur eitt serligt stykni til eitt av sínum viðskifta-fólku, prestin Gregorius, sum hann hevur kent frá ungum árum. Henda andstygdin – sum ikki tykist at hava nakra skilbundna grund – forðar ikki læknanum í at hava líka so stóra læknaliga umsorgan fyrri Gregoriusi presti sum fyrri hinum viðskiftafólku sínum. Sum lækni tykist Glas at vera í allar mátar eitt fyridømi. Hann ger sftt arbeiði til lítar, sjúklingarnir hava álit á honum, og hann heldur seg strangliga til sftt læknalyfti, eitt nú tá ið konur, sum av misgáum eru blivnar upp á vegin, bøna hann um hjálp. Men so hendir tað, at prestakonan Helga Gregorius fer at leita læknan upp. Henni bagir einki, hon kemur til hansara í ørindum, sum nú á døgum fáa fólk at venda sær til vikublaðsbrævassar. Lesarin fær nú – gjøgnum læknans dagbókaviðmerkingar – innlit í hjúnarlagið hjá Gregoriusi og konuni. Helga er blivin gift við prestinum, lutvís av gáloysni, lutvís orsakað av einum øvugtum logikki, sum kristindómurin

hevur fest í hennara óbúna sál: att Guds vilja alltid var det, som allra mest bjød vår egen vilja emot. Hjúnarlagið er ein stór misskiljing. Helga er ikki góð við mann sín, og hon beinleiðis vamlast við hann kynsliga. Tá ið hon ber seg undan samlegu, brúkar Gregorius Gud sum skotbjálva fyrri at stilla sína girnd. Og tá ið tað ikki hjálpir, tekur hann hana við völdum.

Tað er hesin sorgarleikur, sum verður lagdur fyrri Glas lækna – og sum skapar hansara dilemma. Hann kundi sjálvsagt sýtt fyrri at lurtað eftir prestakonuni. Men av grundum, sum lutvís hava samband við hansara áskoðanir um moralin og kynslívið, og sum lutvís spretta úr hansara serliga kenslulívi, rínr hennara bøn um hjálp við hann. Hann roynir fyrst – til fánýtis – at hjálpa henni við ymskum snildum. Hjúnaskilnaður er heilt óhugsandi. Tann trupla stóðan verður uppaftur spískari av, at Helga hevur ein elskara, sum hon droymir um at fáa eina framtíð saman við, og at tann einasta forðingin fyrri, at hon kann fáa eitt lukkugt lív, sostatt er: Gregorius prestur. Málið verður ódámilgari av, at Gregoriusar kynslív tykist at hava ein perversan farra: hansara girnd verður ramligari av, at hann fatar hana sum synduga. Í huganum á læknanum íbirtist nú eitt stríð millum samfelagsins siðalæru – ta samtyktu etikkin – og hansara egnu etisku kenslu. Í tí innara orða-

skiftinum við seg sjálvan góðtekur hann tann lógar-festa, samtykta samfelagsmoralin sum eina neyðuga fyrirtreyt fyrri at varðveita eina skipaða siðmenning. Men hansara etiska kensla – sum í hesum serliga máli gongur ein heilt annan veg – vil ikki sleppa honum. Eftir harðan sálarligan tvídrátt letur hann tann seinna máttin – samvitskuna, kundi ein sagt – ráða. Hann fremur eitt „etiskt morð“.

Hetta er í stuttum gongdin í skaldsøguni. Men bókin snýr seg um annað enn hetta og hevur dygdur, sum røkka langt út um hennara dramatiska bygnað. Her verður fyrst og fremst hugsað um formin. *Glas lækni* er – hvat skringarlag og sniðið viðvíkir – meistaraverkið hjá Hjalmar Söderberg. Tað stendur mát við hansara mest fullfíggaðu søgur – „Pälsen“, „Det blå ankaret“, „Spelarna“. Bókin umboðar eina kynstruga samanseting av tí neyva og tí káma, av klárleika og dreymi, tey hugleiðandi brotini eru evnað til við fynd og formellari elegansu – longsulin, minnini, tann erotiska lognbraín, tær surrealistisku dreyamamyndirnar, sum um náttina vella fram, loystar úr tamarhaldinum á tí skysemishefta høvuðspersóninum, eru bornar fram við ógloymandi prosalýskum vakurlleika og formkynstri. Stundum lýsir høvundurin eina stóðu við at *venda sær frá henni*, eitt nú tá ið Gregorius og Glas lækni hittast fyrri síðstu ferð við Vattenbutiken á Jakobs torgi, og lesarin – samstundis sum læknin fremur sína ætlan – fær eina neyva lýsing av viðbrögðunum hjá stjóranum og leikstjóranum uttan fyrri Dramatiska teatern. Tað er kanska ógjøriligt at siga, hvat tað – djúpast sæð – er, sum ger eitt slíkt verk hugtakandi, men yvir teimum vakrastu brotunum í hesi skaldsøgu er ein blúgvur farri, ein fagurfrøðiligur frisson, sum kanska vakrast kemur til sjóndar í tí stutta brotinum, har sagt verður frá tí seinasta møtinum – á Skeppsholmen – millum læknan Glas og Helgu Gregorius.

Glas lækni kom út í december 1905. Bókin var – uppaftur meira enn nakað annað verk hjá Söderberg – ein *succés de scandale*. Burtursæð frá tveimum um-mælalum, sum – við nøkrum fáum atfinningum og fyrvarnum – fegnaðust um bókina, rendi hon seg í eina skolu fyrri og aðra eftir av moralskari fordøming. Tað er ilt at siga, hvør fekk harðara toyggið – Glas lækni ella skapari hansara. Ein orsök til hesa móttøku var sjálvsagt tað, at bókin er eitt slag av kriminalskaldsøgu, men at hon er sermerkt á tann hátt, at drápsmaðurin er lýstur sum ein persónur við andaligum dygdum, og at høvundurin tykist at taka undir við hansara gerð. Ein onnur orsök – og ivaleyst tann djúpara – var tað, at bókin setir spurnartekin við mansins treytaleysa rætt til eitt kynslív við konu síni (lesarin eigur at minnst til, at hetta var í 1905!), og at hon setir fram eitt øðrvísi samlívshugtak, hvørs avleiðingar eru, at summi hjúnarløg eru ómoralsk, og mong sambond uttan fyrri hjúnarlagið sonn og ekta. Sum heild tykist tað, sum hesir ummælalar hava verið so østir av tí uppreistri ímóti patriarkatinum, sum er ein kjarni í skaldsøguni, at teir ikki hava maktað at tikið óhefta stóðu til bókina sum listarverk. Umframt tað hava teir ikki dugað at lisið bókina sum tað fjóltáttada verk hon er.

Men – óðarskiftið um *Glas lækna* hevur hildið fram til henda dag og er ikki tagnað enn. Nú á døgum er full semja um tað listarlaga virðið í bókini, og onkur hevur